

A black and white photograph of a man looking out from a window. The window has closed wooden shutters. The man is visible through the opening of the window, looking out. The background is dark.

„ÉS AKKOR BECSUKTÁK AZ ABLAKOKAT”

**Emlékek a váci zsidóság
életéről és sorsáról**

"AND THEN THEY CLOSED THE WINDOWS"

*Memories of the life and fate
of the Jewry of Vác*

Vác.

Káptalan-utcza.

„ÉS AKKOR BECSUKTÁK AZ ABLAKOKAT”
Emlékek a váci zsidóság életéről és sorsáról

"AND THEN THEY CLOSED THE WINDOWS"
Memories of the life and fate of the Jewry of Vác

Vác Város Levéltára kiállítása
Vác, 2023. június 29 – szeptember 15.
Madách Imre Művelődési Központ

VÁC

A kiállítás megvalósítását támogatta / The realization of the exhibition were supported by

Vác Város Önkormányzata / Municipality of Vác

Madách Imre Művelődési Központ / Imre Madách Cultural Center

Nemzeti Botanikus Kert Ökológiai Kutatóközpont, Vácrátót / National Botanical Garden Ecological Research Centre, Vácrátót

Servitum Reklám Kft., Vác / Servitum Advertising Ltd, Vác

A kiállítást rendezte / The exhibition was organized by

Vác Város Levéltára / Vác City Archives

A kiállítás kurátora / Curator of the exhibition

Horváth M. Ferenc levéltár-igazgató / Archive director

Köszöntőt mondott / Welcome speech

Matkovich Ilona polgármester / Mayor of Vác

Beszédet mondott / Speeches

Heisler András,

a MAZSIHISZ volt elnöke, az Európai Zsidó Kongresszus alelnöke

Former president of MAZSIHISZ, Vice-President of European Jewish Congress

Radnóti Zoltán

főrabbi, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem mb. tanszékvezetője

Chief rabbi, Acting Head of Department of University of Jewish Studies

A kiállítást megnyitotta / The exhibition was opened by

Prof. Gyarmati György történész / Professor historian

A katalógust összeállította / Compiled the catalogue by

Horváth M. Ferenc

Vác Város Levéltára / Vác City Archives

www.vacarchivum.hu; info@vacarchivum.hu

Grafikai tervező / Graphic designer

Misik-Nagy Rita – Arcus Stúdió, Vác / Arcus Studio, Vác

Nyomdai kivitelezés / Printed by

Kajtor Bálint – Multiszolg Bt., Vác

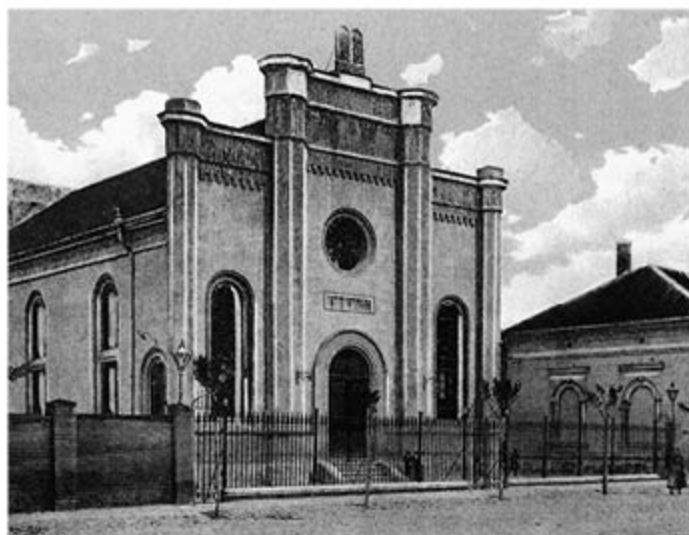
Vác, 2023

ISBN 978-615-82328-0-7

„Úgy érzem, messze még az idő, amikor a magyar Endlösung sok százezer halottját a nemzet saját testéből kihasított veszteségnek érzi majd. Soká lesz még, amikor ott ráeszmélnek, hogy Auschwitz korántsem a világon szétszórt zsidók magánügye, hanem a nyugati civilizáció traumatikus eseménye, amelyet talán új időszámítás kezdetének fognak tekinteni egykor; sokáig várat még magára, amíg országomban talán felismerik a negatív tapasztalat értékteremtő erejét és fontosságát, s főként: amikor e negatív tapasztalatot pozitív tettekre váltják, megértve, hogy létre kell hozni a magánéletünk gyökereiig hatoló szolidaritást, amely az életet a hatalomtól – mindenféle hatalomtól – függetlenül is meg tudja szervezni és fenn tudja tartani – „mind a rab-szolgaságot, mind a birtoklást egyszerre vetve el”.

KERTÉSZ IMRE

Haza, otthon, ország

“I feel that the moment is yet far from us when the nation will feel the many hundreds of thousands of victims of the Hungarian Endlösung as a loss torn from its own body. It will be a long time before it is realized that Auschwitz is by no means the private affair of the Jews scattered across the world, but rather a traumatic event of Western civilization, an event that someday will perhaps be regarded as the beginning of a new era in human history. We will have to wait a long time before the importance of this negative experience and its power to create value will be recognized in my own country, and, more importantly, this negative experience will be changed into positive acts, an understanding that we must create a solidarity in our private lives that penetrates to the roots, a solidarity that is able to give structure to and sustain life independent of power, all kinds of power, “»refusing at the same time both servitude and possession«”.

IMRE KERTÉSZ

Homeland, Home, Country
translated by Thomas Cooper

„ÉS AKKOR BECSUKTÁK AZ ABLAKOKAT”,

amikor a hatalom által kényszerített embermenet végigvonult a Káptalan utcán, hogy kijelölt lakhelyére, a Gettóba jusson. „És akkor becsukták az ablakokat” a hatalom által megfélemlített, tudni nem akaró vagy közömbös Káptalan utcai lakosok, és valószínűleg a városban mindenhol így tettek, ahol a halálmenetek elvonultak.

Azokról a váci emberekről, egykori polgártársainkról, gyerekekről és felnőttekről, nőkről és férfiakra szól ez a kiállítás, akik velünk, köztünk éltek hosszú évszázadokon át. Családokról, iskolás gyerekekről, iparosokról és kereskedőkről, akik itt éltek egészen 1944. június 30-ig, amikor többségüket a váci gettóból a monori gyűjtőtáborba, majd a náci megsemmisítőtáborokba szállították. A váci munkaszolgálatosokról, akik a hadszíntéren lelték halálukat.

A költőről, Radnóti Miklósról, aki a váci vasútállomásra indult a halálba. A kevés túlélőről, még kevesebb hazájába visszatérőről, és azokról, akik túlélőként más országokban telepedtek le. Azokról a zsidó emberekről, akik magyarnak, vácinak vallották magukat, azokról az izraelita vallásúakról, akiknek emlékét a városban ma már csak egy zsinagóga, két temető, egy egykori ravatalozó, néhány emléktábla és botlókő őrzi –, sorsukról is csupán néhány kiadvány emlékezik meg.

Mindezek ellenére úgy gondoljuk, hogy valamilyen sejtésként, néha eltitkolt emlékként sokunkban ma is él a váci zsidóság sorsa. Számtalan dokumentum, visszaemlékezés bizonyítja, hogy ami velük történt, arra minden tragédia ellenére, vagy éppen ezért, a leszármazottak mindig emlékezni fognak. A keresztény Európában létrejött totalitárius államokban, a többségében keresztények lakta Vác városában olyan események történtek a 20. század első felében, amelyek sok mindenben megingatták a hitünket: az emberben, a történelmi haladásban, az államban és az igazságban.

A kiállítás a váci zsidóságnak állít emléket. Szól mindazoknak és mindazokhoz, akik a tablókon szeretteiket látják viszont, akik a vészorszakot túléltek, de főként nekünk, mai váciaknak, akiknek emlékezni kötelességünk.

"AND THEN THEY CLOSED THE WINDOWS",

when the procession of people forced by the authorities marched through Káptalan Street to their designated residence, the Ghetto. "And then they", the residents of Káptalan Street, intimidated by the authorities or unwilling to know or indifferent, "they closed the windows", and probably so they did everywhere else in the city, where the death marches had passed.

This exhibition is about the people of Vác, our former fellow citizens, children and adults, women and men, who lived with us, lived among us for centuries. Families, schoolchildren, craftsmen and merchants who lived here all the time until 30th June 1944, when most of them were transferred from the Vác ghetto to the Monor concentration camp, and then deported to the Nazi extermination camps. About the men of Vác forced to labour service who died on the battlefield. About the poet Miklós Radnóti, who departed from the Vác railway station to his death. About the few survivors, even fewer who returned home, and those settled in other countries. About the Jewish people who identified themselves as Hungarian, as people from Vác. About the people of Israelite religion, whose memory is preserved in the city only by one synagogue, two cemeteries, a former funeral parlour, some memorial plaques and stumbling blocks, and whose fate is commemorated by a few publications.

Despite all this, we believe that the fate of the Jews of Vác still lives on in many of us, as a kind of hunch, sometimes as a hidden memory.

Countless documents and memoirs prove that despite all the tragedies, or even because of them, the descendants will always remember what happened to them. In the totalitarian states that came into being in Christian Europe, in a city – Vác – predominantly inhabited by Christians, in the first half of the 20th century, events took place that shook our faith in many things: in man, in historical progress, in the state, in justice.

The exhibition commemorates the Jewish community of Vác. It is dedicated to all those who see their loved ones on the exhibition panels, to the survivors of the Holocaust, but mainly to us, today's people of Vác, who have the duty to remember.

- 1527 Egy váci zsidó, Waczy Jakab beköltözik Budára.
- 1546 A Szalimán nevű zsidó, váci lakos többször áthalad a váci török vámon.
- 1565 A váci zsidók kezességet vállalnak egy nagyszombati kereskedő vámtartozásáért.
- 1570-es évek Már létezik Vácon (a városfalon belül, Németváros és Magyarváros határán) a Zsidó utca, a mai Katona Lajos utca helyén.
- 1573 Egy váci zsidó említése a budai török számadáskönyvben.
- 1657 Szimcha Gerzson ha-Kohen belgrádi rabbi feljegyzése a zsidók átmeneti megtelepedéséről Vácon.
- (1709) A megye egyik legrégebbi zsidó családja Vácon telepedik le.
- 1718–1736 Mojzes Jakab és testvére, Fülöp Jakab boltot és házat, „zsidóházat” (Dasz Juden Haus) bérel a püspöki uradalomtól a Tabán utcában.

- 1727. március 7. A püspöki szentszék vizsgálatot folytat, mert váci és környékbeli zsidók „zsinagógáznak” a váci pálinkamérő házában. Az ügy folyamánként Althann Frigyes püspök kitiltja a zsidókat a városból. Matejkovics uradalmi tisztartó védi őket, mondván „békés módon léteztek már három püspök alatt.”
- 1754 Althann Mihály Károly püspök a görögkeleti vallású kereskedők letelepedését támogatja a zsidók ellenében, akik Pencre és Kosdra költözködnek. Onnét csak reggel 8 óra után jöhetnek be Vácra árusítani.
- 1764 Migazzi Kristóf püspök rendelete a város igazgatásáról: egyformán bánjanak a keresztény és a zsidó kereskedőkkel.
- 1814 A város a zsidó kereskedők és bérlők tevékenységének korlátozását kéri a püspöktől.
- 1839 A város összeírta a zsidó kereskedőket. 16 zsidó család foglalkozik vasak, bőrök és különféle portékák adásvételével.
- 1839–1840 Az 1840. évi XXIX. törvénycikk a zsidókról rendelkezik a zsidók szabad letelepedéséről és a szabad ipargyakorlásról.
- 1841 Megalakul a Váci Izraelita Hitközség.
- 1844 Létrejön a Váci Chevra Kadisa Izraelita Szentegylet nevű jótékonyági egyesület.

- 1848 Püspök- és Káptalanvác korlátozó határozatok hoz a zsidók letelepedéséről.
- 1849 A bécsi kormány megszünteti a zsidó közösségek autonómiáját.
- 1851–1864 Rendszeres tanítás folyik a zsidó elemi iskolában; kidolgozzák a háromosztályú iskola tantervét; működik egy egyosztályos német tanítási nyelvű iskola az Ambró-házban.
- 1852 A váci rabbínátushoz tartozó filiák: Acsa, Csővár, Vácduka, Kisnémedi, Vácbotyán, Veresegyház, Szada, Csomád, Sződ, Vácrátót és Váchartyán.
- 1861 Alois Cacciari itáliai származású helyi ácsmester tervei alapján elkezdik építeni a zsinagógát. Az iskolát, ami a mai Eötvös utcában állt, főtanodává fejlesztik.
- 1864 októbere Felszentelik a zsinagógát.

- 1866 Megalakul a Chewra Bikur Choilim (Betegeket Ápoló Egylet) és a Zedokoh (Szegényeket Segélyező Egyesület).
- 1867 1867. évi XVII., az úgynevezett emancipációs törvénycikk rendelkezik az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében: „Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.”
- 1867 Megalakítják az első váci jesivát.
- 1868 Az I. Magyarországi Egységes Zsidó Kongresszus határozatai következtében a magyar zsidóság a hitélet szempontjából három részre szakad.
- 1871 júniusa A váci ortodoxok kiválnak a váci status quo ante közösségből, és megalakul a Váci Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség.
- 1872 Megalakul a Váci Merkúr Kereskedő Ifjak Köre.
- 1876 Megalakul a váci Izraelita Montefiore Judit Nőegylet.
- 1882 Megépül az ortodox hitközség zsinagógája.
- 1890 Elkészülnek az Eötvös utcai status quo izraelita új elemi iskola tervei.
- 1895 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita törvényesen bevett vallásról.
- 1902 Megalakul a Váci Jótékony Célú Izraelita Leányegylet.
- 1914–1918 Harminckét váci zsidó katona hal meg az I. világháborúban.

- 1920–1944 Az 1920. évi XXV. törvénycikkkel, közismert nevén a numerus clausussal megkezdődik azon 21 törvény életbe léptetésének sora, amelyeket összefoglalóan „zsidótörvényeknek” nevez a köznyelv, és amelyeket több mint 350 jogfosztó rendelet egészít ki.
- 1920 Negyven váci zsidó család: 400 ember vándorol ki Palesztinába.
- 1922 A status quo ante hitközség polgári leányiskolát nyit.
- 1930 Elkészülnek az ortodox iskola Szent István téri épületének tervrajzai.
- 1930 Hersch Samu megalapítja az Althann utcai fiúinternátust, rabbiiskolát.
- 1930-as évek eleje Pollák Fülöp főrabbi kezdeményezésére beolvad a status quo hitközség az ortodox hitközségbe.
- 1933 Megalakul az Avodasz Izrael egyesület.
- 1935 Két talmudiskola működik: az egyik az ortodox zsinagóga helyiségeiben, a másik Berkovics rabbi Széchenyi utcai házában.

- 1940 Rövid ideig működik a Magyar Cionista Szövetség váci fiókja.
- 1943 1943 júniusa és 1944. május 31. között működik a lengyel zsidó árva gyermekek internátusa és iskolája.
1944. március 19. Magyarország Németország általi megszállása.
1944. március 22. Vácott elrendelik a zsidó családok „összeköltöztetését” nagyobb, közös lakásokba, „csillagos házakba”.
1944. április 5. Kötelezővé teszik a sárga csillag viselését.
1944. április 12. Előállítanak közel 80 embert – zsidókat és baloldaliakat – és azonnali hatállyal internálják őket. Ezt követően pár napon belül Auschwitzba szállítják őket – egy ember tér haza.
1944. május 17. Vácon elrendelik a Zsidó Tanács felállítását.
1944. május 22. Kialakítják a váci gettót, bezsúfolva 72 házba az 1715 helyi és 188 vidéki zsidót. A sávuót utáni napon, azaz május 29-én befejezik a zsidók beköltöztetését.
1944. június 15. A város megküldi a Zsidó Kutató Intézetnek a váci zsidó lakosok névsorát (Jaross-lista).
1944. június 30. A váci gettóból Monorra, gyűjtőtáborba szállítják a zsidókat, ahonnan koncentrációs táborokba szállítják őket.
1944. december 8. „...ma vonult be a Vörös Hadseg Vácra.”

1945. január 3. Visszatérnek az első zsidó családok Vácra, a Szent István tér 9. számú házba.

1945 Megalakítják a Váci Zsidó Intéző Bizottságot.

1945 Megalakul az Izraelita Kulturális és Társalgási Egyesület.

1950 Újjáalakul az egységes és önálló Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség.

1950 A Chevra Kadisa Szentegylet megszűnik és beolvad az ortodox hitközségbe.

1956 Schrick Ferenc nemzetőr őrséget szervez „a zsidók és a rabbik védelmére”.

1957. január 10. Hatvannyolcan vándorolnak ki Hegyeshalmon keresztül.

1962/1963 Lebontják az ortodox zsinagógát és a körülötte levő épületeket. A területén építik fel a toronyházat és a Szent István téri lakóházat.

1978 A Vác Városi Tanács megvásárolja a neológ zsinagógát.

1990 Megalakul a Magyar-Izraeli Baráti Kör.

1993 Givatayim – Tel Aviv elővárosa – Vác testvérvárosa lesz.

1995. május 25. Újraalakítják a Váci Zsidó Hitközséget. Az elnöki tisztséget azóta is Turai János tölti be.

1996 Helyreállítják a Középvárosi zsidó temetőt.

1998 A Váci Zsidó Hitközség visszavásárolja a zsinagógát a várostól.

2001 Megkezdődnek a zsinagóga felújítási munkálatai.

2004. június 27. Felavatják a Mártírok emlékművét a status quo temetőben.

2008. június 1. Átadják a zsinagóga felújított épületét. A felújítási munkálatok Turai János irányítása alatt fejeződnek be.

VÁCI ÉS A ZSIDÓ LAKOSOK SZÁMA ÉS ARÁNYA 1650–2011

A „KIS JERUZSÁLEM” – A VÁCI ZSIDÓSÁG INGATLANAI ÉS INTÉZMÉNYEI

A váci zsidó hitközséget illették a „kis Jeruzsálem” jelzővel, mivel két ága is működött a településen, és sokféle intézménye, két zsinagógája, iskolái, egyesületei, jesivái voltak a status quo és az ortodox hitközségnek is.

A status quo hitközség – az ún. fortschritok = haladók – központi épülete, a zsinagóga az Eötvös utcában emelkedett, mellette a földszintes elemi (Eötvös József u. 3., ma óvoda) iskolával.

Az ortodox hitközség tagjai – az ún. schomer daaszok = a hagyományörzők – voltak. A Szent István téren és az Ambró utcában voltak az épületei, melyek három utcáról voltak megközelíthetők. Az Ambró utcában volt a hatosztályos polgári iskola, a Szent István téren a zsinagóga, körülötte az iskolák, az ún. kistemplom (Bét Hamidros), ahová a haszidok jártak imádkozni és tanulni, és a jesiva (Talmud-Tóra).

Volt temploma (Tiferet Behurim) az ifjúságnak is. Voltak itt lakások, a rituális fürdőt az Ambró utca felől lehetett megközelíteni. Az udvaron volt a baromfi vágoda és a rabbi lakása. Itt voltak az egyesületek székhelyei is. Még 1950-ben is folytattak talmud-tanítást és rendelkeztek mikvével. A Hersch-féle fiú tanulóotthon az Althann utca végén, a Szent István térrel szemben volt. 1949-ben államosították az épületek többségét, majd az 1968-ban történt kisajátítás után, 1969–1970-ben az összes ortodox épületet lebontották, és új lakóházakat emeltek a Szent István téren.

Az Altány-dűlőben van (jelenleg Naszály út) a status quo (neológ) hitközség temetője és a szentegylet által 1930-ban építtetett ravatalozója, és mellette épült fel 2014-ben a Duna-Ipoly-Galga Zsidó Oktatási és Kutató Központ. Az ortodox temető ma a Hóvirág utcában található.

Év	Váci családok száma	Vác lakosainak száma	Zsidó családok száma	Zsidó lakosok száma	A zsidó lakosság %-os aránya
1650	214	11 498	3	15	–
1724	–	–	2	10	–
1727	370	–	3	–	–
1815	–	–	10	50	–
1816	–	–	–	14	–
1818	–	–	12	53	–
1822	–	–	22	113	–
1823	–	11 075	29	145	0,1
1825	–	–	–	26	–
1834	–	–	–	4	–
1839	–	–	16	–	–
1840	–	12 529	25	125	0,9
1842	–	12 851	20	100	0,7
1844	–	12 835	22	103	0,8
1846	–	13 311	–	212	1,5
1847	–	13 517	–	281	2,0
1848	–	13 680	–	316	2,3
1851	–	13 579	–	440	3,2
1852	–	13 765	–	344	2,4
1853	–	14 040	–	531	3,7
1855	–	14 196	–	562	3,9
1856	–	14 281	–	491	3,4
1857	–	–	–	649	–
1860	–	15 031	–	557	3,7
1861	–	15 868	–	510	3,2
1863	–	14 636	200[!]	458	3,1
1865	–	14 714	–	465	3,1
1880	–	13 199	–	1 543	11,7
1890	–	14 450	–	1 609	11,2
1900	–	16 720	–	1 875	11,0
1910	–	18 857	–	2 131	11,2
1920	–	19 287	–	2 063	10,6
1930	–	20 904	–	1 934	9,2
1941	–	22 076	–	1 854	8,4
1944	–	–	–	1 527	–
1944*	–	–	585	2 000	–
1946	–	–	–	65	–
1948	–	–	–	401	–
1949	–	21 287	–	224	0,01
2011	–	33 831	–	20	–

* becsült adat

ISKOLÁK

Valószínűleg nem szervezett formában, de mindig is okították gyermekeiket a családok. Az első intézményesített elemi iskolát 1851-ben létesítették, melynek tantervét dr. Steiner Márton orvos készítette el német nyelven. Az általános képzést célul tűző iskolarendszer fokozatosan fejlődött, és a nyolcosztályos elemi iskolával, valamint a hatosztályos polgári fiú- és leányiskolával elérte a legmagasabb szervezeti szintet. További helybeni általános képzés csak a város egyetlen középiskolájában volt lehetséges, a Kegyes Tanítórend Váci (Piarista) Gimnáziumában. Ebbe az intézménybe rendszeresen jártak izraelita felekezetű tanulók is. Szakmai segédvizsgát az ipartestület előtt tehettek, vagy végezhettek kereskedelmi tanfolyamot. Városunkban is létrejöttek olyan oktatási intézmények, a jesivák – az Ambró utcában, a hitközség templomudvarában és a magán, Berkovics-féle

A polgári leányiskola felső tagozatos tanulói 1935-ben,
Ganzl Márta a tanár balján
(United States Holocaust Memorial Museum, 95596)

A jesiva iskola tanulói bevonulás előtt
(Jad Vasem, 4701-231)

talmudiskola a Széchenyi utcában –, melyek a zsidóság sajátos képzését valósították meg. Voltak olyan tanulók, akik a Közép-Európában legjobbnak tartott pozsonyi rabbiképzőben folytattak tanulmányokat. Egy új jesiva-internátus létesítését Hersch Samu alapítványa tette lehetővé. Hersch Samu budapesti háztulajdonos volt, aki húszezer pengőt adományozott az új intézet alapítására, aminek a felépítése ötvenötezer pengőbe került. Az Eötvös utca sarkától az Althann utca sarkáig álló, 80–90 főt befogadó épületben 1933-ban kezdődött meg növendékek befogadása. A Hersch-fiúinternátus működését egybekötötték az elemi, a polgári és a talmud-oktatással, a Hirschfeld Henrik-féle leányinternátusét az elemi, a polgári és a kereskedelmi ismeretek tanításával. Nyaranta akár felnőttek is igénybe vehették a fiú-internátust. Az internátus 1942-ben jelentette meg utoljára a felvételi hirdetéseit a lapokban.

A LENGYEL ZSIDÓ GYERMEKEK ÁRVAHÁZA – „VÁC MAGA VOLT A PARADICSOM”

A két világháború közötti korszak unikális intézménye volt a lengyel árva gyermekek internátusa és iskolája – fedőnevén a Lengyel Tiszti Árvák Háza –, amelyik a Hersch-féle fiú és a Hirschfeld-féle leány-internátusban működött 1943 júniusa és 1944. május 31. között.

A magyar állam, a M. Kir. Belügyminisztérium IX. Szegényellátási és Szociális Osztálya, és ennek vezetője, id. Antall József miniszteri tanácsos, menekültügyi kormánybiztos gondoskodott a Lengyelországból érkezett harmincezer, köztük ötezer zsidó gyermek elhelyezéséről. E munkája során szorosan együttműködött Henryk Sławikkal, a Lengyel Menekültek Gondozásának Ügyeit Intéző Polgári Bizottság Magyarországon elnökével, aki 1944 augusztusában egy ausztriai koncentrációs táborban halt meg.

Az árvaházat meglátogatta Henryk Sławik, id. Antall József, és a látogatáson jelen volt Karay Kálmán polgármester is! (A képen középen.)

Lengyel menekültek árvaháza, 1943
(Jad Vasem 8605-1)

Azt, hogy Vácott zsidó gyermekeket helyeztek el, tudták a helyi hatóságok, maga a polgármester, a polgármesteri hivatal és a rendőrség vezetői is. Az iratok szerint 35 fiú- és 30 leánygyermek volt a városban. Egy forrás szerint a leányokat egy Széchenyi utcai épületben, a fúkat az Althann u. 5. (ma 11-13.) szám alatti épületben, a Hersch-internátusban helyezték el. (A csoportképek az Althann utcai épületben készültek.) Az árvaház vezetője Franciszek Swider volt.

Amikor az árvaház megszűnt Vácott, a gyerekek több csoportban hagyták el a várost, azután magyar gyermekotthonokban, falusi gazdaságokban és budapesti családoknál helyezték el őket.

VALLÁSI ÉLET

Az Eötvös utcai neológ zsinagóga

„A statusquo hitközség tagjai általában szombat-tartók voltak. Nagyon kevesen voltak olyanok, akik emellett nem vezettek kóser háztartást. Az, hogy az üzletek szombaton és ünnepnapokon zárva voltak, annyira rányomta bélyegét a városra, hogy annak vezetősége rendszeresen érdeklődött a hitközségeknél, mikorra esnek az őszi ünnepek, nehogy azok valamelyik napjára országos vásárt tüzzenek ki és a zsidó üzletek zárva legyenek. [...] Pollák [Fülöp] főrabbi szombat délelőtt a szükségeshez képest néhány bochert vitt magával, hogy legyen minden az intézetben.

Az ortodox izraelita hitközség épülete a kisajátítás idején, 1969

Peszachkor a zsidó elítéltek rituális ellátásban részesültek. A hitközség épületében főztek és szállították be a kész ételeket a fegyintézetbe. Pollák főrabbi végezte a hitoktatást mindazon tanulók részére, akik már nem jártak a zsidó elemi iskolába, hanem a városban lévő polgári, vagy gimnázium tanulói voltak. [...] A templomban általában magyarul beszélt. Évente négy alkalommal beszélt németül, gyönyörű kiejtéssel (hochdeutsch): Kol Nidré este, Zájin Ádárkor, Sábboosz Hágodajlkor és Sábboosz Suvokor.”

(KÉRI LAJOS visszaemlékezése)

A Szent István téri ortodox zsinagóga

Budapesti községkerületi értekezlet, 1950

Vác kiküldöttje előadja, hogy „Naponta kétszer van istentiszteletük. Talmud tanulás is folyik náluk, mikvéjük is van. Az alkalmazott sachterjük rabbiképesítéssel rendelkezik, így rabbihelyettesnek is tekinthető.”

EGYESÜLETI ÉLET

A váci zsidóság mindennapjaihoz is hozzátartoztak a különféle céllal alapított egyesületek, melyek egyaránt szolgálták a vallási célokat, az önszegélyezést, a művelődést és a szórakozást.

חברה קדישא דק"י ואיגוד "ע"א.

A váci aut. orth. izr. Chewra-Kadisa Egylet.

A
Váci orthonormális izraelita "Chewra-Kadisa"
temetkezési és jótékonykodó egyesület társaságai.

I.
Az egyesület célja, célja és hatásköre.
1./ Az egyesület célja: "Váci orth. izr. Chewra-Kadisa."
Célja: szegény betegek gyógyításán, halottak eltemetésén a temető és a halottakok gondozásán.
Minden a hitközségtől teljesen függetlenül és önállóan történik, jelen szabályok határozataival értelmében.

Judith Cohen Montefiore
(1784–1862) brit nyelvész,
zenész, útirajz-író, filantróp,
az első angol nyelvű zsidó
szakácskönyv és életviteli
útmutató szerzője

A nőegylet tagjainak névsora.

Abelster Simoné	Kohn Ignác	Rosenberg L. Jakabné
Azúdi Sándorné	Kohlmann Mária	Rosenberg Mária
Beck Ignác	Körner Miksa	Rosenberg Károly
Berger Józsefné	Kellner Ignác	Rosenfeld Vilmosné
Biel Józsefné	Dr. Kuntzer Sándorné	Rosenfeld Lajosné
Blau Miksa	Láng Sándorné	Rosenfeld Mihály
Bogner Jakabné	Dr. Lengyel Sándor	Rosenfeld Mária
Boros Jakab	Lengyel Zsigmond	Schlesinger Izidor
Braun Mária	Leopold Sándor	Schmidt Adél
Braun Ignác	Loh, Armin	Schmidt Adél
Bródy Henrik	Löwinger Ignác	Schneider Miksa
Buck Sándor	Löwinger Ernő	Schneider Albert
Deutsch Gábor	Löwinger Mária	Schwartz Miksa
Erdősi Lipó	Mayer Lajos	Schweitzer Dávid
Freund Mayer	Markos Mária	Schweitzer Lipó
Funk János	Dr. Nagy Armin	Schöndorf Dora
Farkas Józsefné	Nagy Zsigmond	Schöndorf Dora
Flintmann Miksa	Neuwirt Simon	Siklósi Mária
Gazam Ignác	Neumann Klára	Spieler Lipó
Gottlieb Albert	Neumann Mária	Szemes Mária
Gritshat Dávid	Neumann József	Steiner József
Gritshat Józsefné	Neu Sándor	Storner Henrik
Gross Miksa	Neumann Miksa	Török Sándor
Gross Izrael	Natanson Dora	Dr. Vadas József
Gross Armin	Oberländer Izidor	Weiner Ignác
Gritshat Jakab	Dr. Oberländer József	Weinberger József
Goldmann Izidor	Pápa Lipó	Wiesenberg József
Heksch Zsigmond	Perlusz Ignác	Weisz Jakab
Heiler József	Perlusz Mária	Weisz József
Hoffmann Andor	Polák Fülöp	Weisz József
Hirsch Mayer	Polák Henrik	Weisz Mária
Heidenfeld Armin	Prager Armin	Weisz Mária
Hofmann József	Preussberger Klára	Weisz Vilmos
Hofman Dora	Dr. Radó Jenő	Weisz Fülöp
Hofsky Antal	Révész Béla	Zilzer Nándor
Kemény Bertalan	Reiser Antal	Zilzer Sándor
Kohn Bernál	Reizmann Irén	Zilzer Adél

A Váci Izraelita „Montefiore Judit”
Nőegylet változatos emberbaráti
és kulturális tevékenységet folytatott

MEGHÍVÓ
A VÁCI JÓTEKONYCÉLÚ IZR. LEÁNYEGYLET
szorgalmi napja, valamint
a nőegylet és a polgári iskola
javára, helyi évi juttatás 20-án
a Curia-utcai színházban

MŰVESZ-ESTÉLYEL
EGYBEKÖTÖTT
TÁNCMULATSÁGOT

rendez, melyre a t. Csemet és b. család
szívesen meghívja a RENDEZŐSÉGET

MŰVESZESTÉLYÜNK KEZDETE ESTE
8/ÓRAKOR

A műsor egyes részeit a
színházban adják

BELLEPOGÓ:
Festmény hely . . . 1000 K.
Színház . . . 500 K.
Család . . . (3 személyre) 1200 K.

A jótékonykodó váci nőegylet által
kiosztott díjak és a nőegylet színház

Műsor
a helyszínen
színház

A meghívó kérésre felmutatandó

1896-ban helyi képviselője lett a Báro Hirsch Mór
Jótékonyági és Önszegélyző Egyesületnek
(VVL V. 93-c Vác város polgármesterének iratai, 1.748/1896.)

1902-ben alakul meg
a Váci Jótékony célú
Izraelita Leányegylet

MEGHÍVÓ
A VÁCI JÓTEKONYCÉLÚ IZR. LEÁNYEGYLET
VÁC, 1902. JANUÁR 20-ÁN A CURIA-UTCAI SZÍNHÁZBAN
KALIKÓ-ESTÉLYT

RENDEZ. POLGÁRI ISKOLA, ORSZÁGOS ISKOLA
POLGÁRI ISKOLA, ORSZÁGOS ISKOLA

REKORD SZÁM
REKORD SZÁM

SZÍNHÁZ 2 K. CSALÁD 2 K.
A TÁNCOSKOR NÉVÉRE A KALIKÓ KÖTELEZŐ
FELMUTATÁSOK KÖZÖSSÉGE, FOGADÓK ÉS HÍRLAPILAG NYITÁSA.

A MŰSOR 9 ÓRAKOR KEZDŐDIK.

A VÁCI IZR. „MONTFIORE JUDIT” NŐEGYLET ÉS A LEÁNY EGYLET

FOLYÓ ÉVI FEBRUÁR 20-ÁN A CURIA-UTCAI
SZÍNHÁZBAN, PONTOSAN ESTE 9 ÓRA KEZDŐDIK.

JELMEZES ÁLARCOS TÁNCESTÉLYT

RENDEZ. MELYRE T. CSEMET ÉS B. CSALÁDJA SZÍVESEN MEGHÍVJA AZ ELSŐKÖTÖTT
BELLEPOGÓ SZÍNHÁZKÖTÖTT 2 PÉNZ 40 FRIT. — FELMUTATÁSOK, TEKINTETTEL
A JÓTEKONYCÉLÚ, KÖZÖSSÉGE, FOGADÓK ÉS HÍRLAPILAG NYITÁSA. —
A JENYI A VILÁG-ÁLLAM ÉS HÍRLAPILAG NYITÁSA. —

TÁNCOSOK
RENDEZ. ÁLARC
KÖTELEZŐ.

MEGHÍVÓ
KÉRÉSRE
FELMUTATANDÓ.

Meghívók egyesületi rendezvényekre

HASZONBÉRLŐK, KERESKEDŐK ÉS KISIPAROSOK

Jóllehet a zsidók 1840-ig nem telepedhettek meg a városban, mégis már korábban többen üzleti tevékenységet folytattak a Váci Püspöki Uradalommal. Lehet, hogy már a 18. század folyamán fizettek túlrelmi adót a városban kereskedést folytató zsidók, 1840 után letelepedési pénzt, amit a város kórházi alapjára fizettek be. A díjakat a hitközség és a zsidó-bíró gyűjtötte össze és fizette be a városi kasszába.

A Reisman család Köztársaság úti székháza és borlapja

A betelepülő zsidóság számára a viszonylag kevés befektetést igénylő vállalkozások – az ún. kisebb királyi haszonvételek, a pálinka-, ecet- és szappanfőzés, sör- és bormérés, a hentes- és mészárosszékek, kocsmák, vendéglők, pincék bérlete, különféle másodlagos termékek (pl. állati bőrök) felvásárlása és értékesítése – jelentették a megélhetést. E szerződések mindkét félnek, a Váci Püspöki Uradalomnak és a zsidó bér-
lőknek egyaránt hasznosak voltak. A kereskedői jogosultságok egy részével a váci ortodox keresztény vallású „görögök” bírtak, de a 19. század közepétől egyre inkább kiszorították őket a jóval kedvezőbb feltételekkel, alacsonyabb árakkal kereskedő zsidók.

A zsidó kisiparosok és kereskedők szinte minden területen gyakorolták üzleti tevékenységüket.

Goldstein Rozália
fehérmű-készítő útlevele, akinek a letelepedését engedélyezte Püspökváros. Goldstein Rozália hajadon volt, középtermetű, „monorú” arcú, barna hajú, fekete szemű, „aranyos” szájú és szemű. (VVL V. 21-c Püspökváros Mezőváros Tanácsának iratai, 559/1849.)

GYÁRIPAROSOK

A váci gyáripár megteremtésében jelentős szerepet játszott a zsidóság. Az Első Magyar Szövő- és Kötött-árugyár Rt. budapesti székhellyel jött létre 1885-ben, és 1889-ben Vácott építettek gyárat. A részvényesek és az igazgatótanács tagjai között számtalan zsidó budapesti nagyvállalkozó volt, pl. a Weisz család tagjai. 1944-ig több kisebb-nagyobb üzemet, gyárat alapított a váci zsidóság. 1945 után ezek részben megszűntek, részben államosították őket.

A Hamerli János által 1861-ben alapított pécsi kesztyűgyár egyik tulajdonosa, dr. Hamerli István 1941-ben kért telepengedélyt a Derecske-dűlőben (ma az egykori hajógyár területe) 1943-tól működő bőrgyárra.

Buck Erzsébet Damjanich utcai kesztyűvarrodája is bedolgozott a Hamerli-kesztyűgyárnak. A képen Buck Erzsébet kesztyűvarrodájának dolgozói 1943-ban (VVL XV. 34 Fényképek gyűjteménye)

Az Oberländer és Reiser téglagyár és termékei, melyek egész Vácot és környékét ellátták építőanyaggal.

1935-ben kapott telepengedélyt a Vecsés utcában a „Pápa Testvérek” bőrgyára, ami 1944-ig működött. A kiterjedt Pápa család tagjai az 1850-es évektől éltek a városban.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ

A világháborúban több száz váci születésű vagy Vácott élő zsidó lakos vett részt.

Haraszti Ernő városi állatorvos (bal oldalon) a galíciái fronton (VVL XV. 34 Fényképek gyűjteménye)

Szamek László halotti bizonyítványa. A család hazahozatta a joghallgató tetemét, és Vácott temették el 1925-ben (VVL V. 93-c Vác város polgármesterének iratai, 9579/1925.)

Pollák Fülöp főrabbi beszédet mond az 1933-ban felavatott I. világháborús emlékműnél (TIM 1463)

PILLANATKÉPEK A HÉTKÖZNAPOKRÓL

Szabaduló párttársak, 1938
(Bojár Sándor felvétele)

Az 1936. évi, Vácott is áthaladó távlovaglás résztvevői
Váchartyánban
(VVL XV. 34 Fényképek gyűjteménye)

GRAF TIBOR visszaemlékezése, 2011

„A házukban lakott egy zsidó család. Nagyon jó viszonyban voltunk velük. Pénteken délután, amikor megjöttek a templomból, akkor az udvaron mindig tartottak egy táncos-zenés műsort. Mink is elmentünk, a három lány nálunk is lement és táncoltak a zsidó gyerekekkel, nem volt olyan, hogy 'Hu, hát, ez zsidó!' Volt közöttük egy gyerek, Rigónak hívták, és ragyogóan fűtyült az a gyerek. Az tartotta a lelket az egész csapatban. Egyszer apánkhoz jött egy német katonatiszt, és lezavarta apám zsidókhoz a német katonatisztet, és most menjél, és te is táncolj a zsidó lányokkal. Kénytelen volt, mert apám magasabb rangú volt. Lement, és jól érezte magát a lányokkal. Mégsem csinált különbséget a zsidó és a keresztény között.”

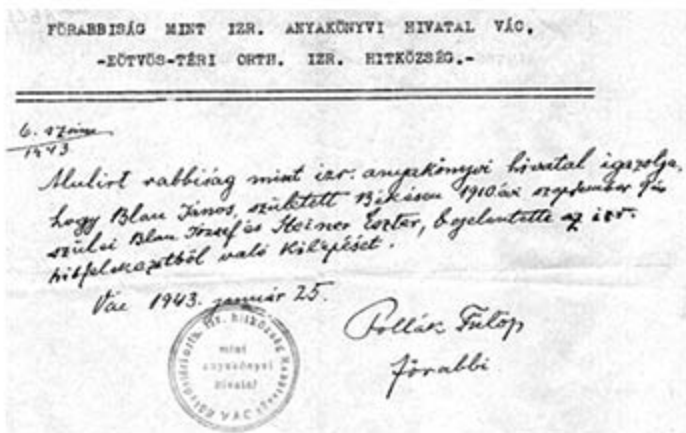

Nádas (1953-ig Neuwirth) Istvánné sz. Weisz Magda
(Vác, 1920 – Budapest, 1978)

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK JOGFOSZTÁSA – A „ZSIDÓTLANÍTÁS”

A Horthy-korszakban nemcsak (az 1920-tól) 1938-tól kiadott úgynevezett „zsidótörvények”, hanem több száz, faji alapon hozott rendelet is korlátozta a zsidók életét, tevékenységét. E törvények kimondott célja a „fajvédelmi” alapon történő „nemzetvédelem”, „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának megteremtése” és a zsidók „térfoglalásának” korlátozása volt. Ennek során megfosztották őket szavazati jogaiktól, képviselő-testületi tagságuktól, iparengedélyüktől, földjüktől, egyéb ingatlanaiktól, végül minden vagyonuktól. A jogi eljárások utolsó mozzanatai voltak, hogy visszavonták illetőségüket, ami nélkül nem tudták igazolni magyar állampolgárságukat, vagyis hontalanná, teljes jogfosztottakká váltak. A folyamatban aktív közvetítői szerepet vállaltak a polgármesteri hivatal vezetői és beosztott tisztviselői, a csendőrség, a m. királyi rendőrség, az adóhivatal és minden szervezet, mely ilyen célú feladatot kapott.

Pollák Fülöp főrabbi igazolása Blau János kitéréséről. A rendeletek alóli mentességben, a várható sors elkerülésében – többnyire hiába – hittek néhányan, hogy ha elhagyják a zsidó vallást, kitérnek és felveszik a keresztséget, megmenekülhetnek.

A zsidótörvények végrehajtása Vác városában. /Magyar Szó, 1943. máj. 19./

Dr. Karay Kálmán, Vác város polgármestere, a zsidótörvény végrehajtásáról városban a következőképpen nyilatkozott: „Amennyit tettünk, amennyit a törvény megkövetel. A törvény rendelkezéseit haladéktalanul végrehajtottuk, felülvizsgáltuk a zsidó iparengedélyeket és a régi, szabálytalanul kiadott jogosítványokat visszavontuk. A zsidó iparengedélyek tárgyában tett intézkedéseinket az illetékes miniszter is jóváhagyta...”

Karay Kálmán polgármester nyilatkozata a rendeletek végrehajtásáról, 1943. május

MUNKASZOLGÁLATOSOK

A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk alapján vezették be a honvédelmi munkakötelezettséget, mely kimondta, hogy a katonai szolgálatra végleg alkalmatlannak talált minden 21–24 éves férfi „legfeljebb három hónapra, munkatáborokban teljesítendő közérdekű munkaszolgálatra kötelezhető.” Ezt katonai parancsnokoknak alárendelve munkatáborokban, fegyver nélkül, munkaeszközökkel látták el. 1940-ben megszervezték a különleges munkásszázadokat a zsidók közéletből történő kiszorítása céljával. 1941-től csak a zsidók „kisegítő szolgálatot” is elláthattak. 1942-től növelték a munkaszolgálatra behívottak számát, akik Ukrajnában teljesítettek szolgálatot: a frontokon lövészárkokat, bunkereket építettek, utakat javítottak drótakadályokat és tankcsapdákat építettek, aknákat szedtek. Foglalkoztatták őket állami vállalatok, hadiipari üzemek, és települések is igényelhettek munkaszolgálatosokat.

A váci születésű **Szűcs István** (eredeti nevén Frankl Samu), aki harcolt az I. világháborúban, és tartalékos hadnagyként szerelt le, 1944. június-októberben a váci 101/337. sz. munkásszázadban szolgált.

Feleségét, **Weinberger Margitot** a váci gettóba (Ambró u. 7.) költöztették.

(Hadtörténelmi Levéltár, HM HIM AKVI 1897/2171.; Vác Város Levéltára, I. világháborús adatbázis)

Vácon át indult utolsó útjára **Radnóti Miklós** költő is

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan.
Halált virágozik most a türelem. –
Der springt noch auf, – hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemben.

(Radnóti Miklós: *Razglednicák*)

Glatter Radnóti Miklós

Glatter Radnóti Miklós aláírása

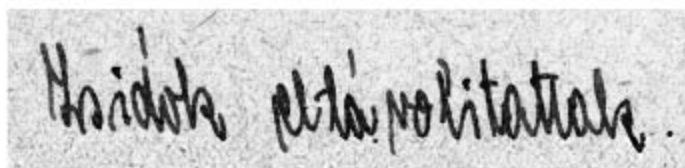
Radnóti Miklós
botlókőve
a vasútállomásnál

A GETTÓ KIALAKÍTÁSA ÉS KIÜRÍTÉSE

Vác Város Képviselő-testülete 1944. június 6-án tárgyalta Karay Kálmán polgármester jelentését

a gettó kialakításáról. A polgármester szóbeli előterjesztésében szerepel, hogy a gettót nem kerítették be, de ha az alispán elrendeli, engedélyt kér, hogy ehhez a zsidó fakereskedők zárolt faanyagát használhassa fel. Elmondta, hogy „A zsidók mozgási szabadságát magam szabályoztam, illetve korlátoztam. A zsidók a gettót csak indokolt esetben hagyhatják el. Bevásárlásaikat csak déli 12 óra után fogadtathatják. A zsidó orvosok és hadiüzemi alkalmazottak kivételt képeznek. Foglalkozásukat folytatni, illetve munkahelyükön pontosan megjelenni kötelesek. A keresztényeket és a falusi árusokat eltilottam attól, hogy a zsidókat lakásaikon felkeressék.

Rendelkezéseim hiánytalan végrehajtását 3 rendőr és a zsidó tanács által felállított rendfenntartó alakulat ellenőrzi.”

Az egyik forrás 2012 személyt helyeztek el a váci gettóban. Egy másik lista szerint 1710-en voltak 1944. június 19-én. Vácra szállították a Váci járás zsidó lakosságát is Acsa, Alag, Alsógöd, Dunakeszi, Felsőgöd, Fótt, Kisémedi, Püspökhatvan, Püspökszilágy, Szöd, Vácbotyán, Vácegres, Váchartyán, Váckisújfalu, Vácrátót és Veresegyház községekből, összesen 188 főt.

1944. június 30-án elszállították a gettóba összegyűjtött váci és környékbéli zsidó lakosságot. Az áldozatok pontos számát a mai napig nem ismerjük.

A Baross Szövetség helyi szervezete részesülni kíván a zsidók elkobzott üzleteiből, „a nemzeti ajándékból” (VVL V. 93-c Vác város polgármesterének iratai, 10317/1944.)

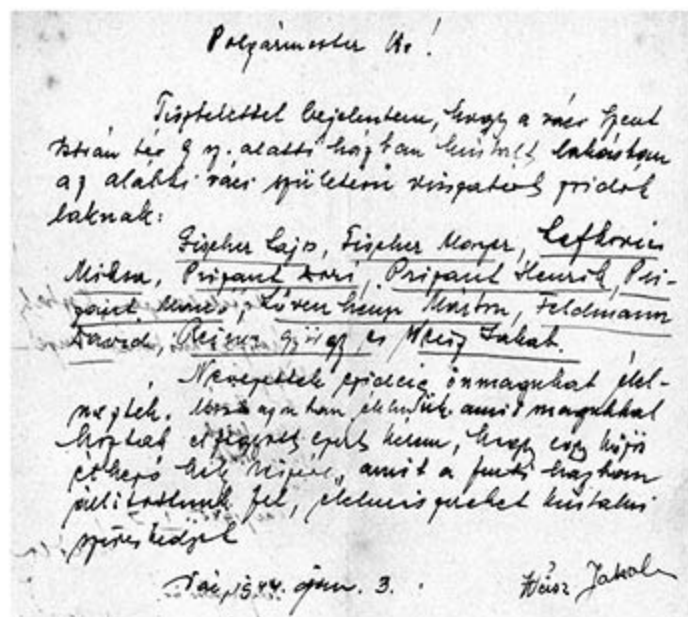
A TÚLÉLŐ ZSIDÓ LAKOSOK VISSZATÉRÉSE

Számtalan visszaemlékezést foglalt jegyzőkönyvbe a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB). Ennek iratanyagát ma a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár őrzi.

K. ZOLTÁNNÉ visszaemlékezése (Centropa)

„Amikor felszabadultunk, mehettem volna Franciaországba, mert voltak francia barátaink a lágerben, akik sokat segítettek, és mondták apukámnak meg nekem, hogy menjünk ki hozzájuk, de én nem akartam, csak hazajönni. Május nyolcadikán-kilencedikén ért véget a háború, és május vége felé kerültem haza. Három vagon indítottak Terezínből Magyarországra, mi apukával a másodikkal jöttünk, hogy megerősödjön a betegség után. Túl volt már a flekktífuszon, de gyöngye volt még, és egy karosszékbe ültették, úgy tettük a vagonba. Ez a karosszék, amin most ülök, az a háborús szék, amin apukám ült a vagonban, amikor jöttünk haza Terezínből. Szép karosszék volt, de már olyan agyonhasznált, hogy később rendbe hozattam, kicseréltettem rajta a bőrt bársonyra. Ahogy jöttünk hazafelé, mindig valamiért meg-megállt a vonat. Nem volt zsúfolt, de nem sok ennivaló volt, amit Terezínből hoztunk. Amikor Vácra érkeztünk evvel a vagonnal, ott is megállt a vonat, és kint volt egy csomó ember. A váciak – egyem a szívüket! – integettek, éljeneztek, örültek, hogy láttak, ilyen kedvességgel fogadott minket Vác. Hoztak csomagokban szendvicseket: volt abban

sonka, kenyér, vaj becsomagolva, süteményt is mindenkinek adtak, csak kinyújtottuk a kezünket, és már kettőt is kaptunk – apukám is, én is kaptam uzsonnát. Már nem messze voltunk Pesttől, de ezt nem felejttem el.”

(VVL V. 93-c Vác város polgármesterének közigazgatási iratai, 4/1945.)

Weisz Jakab már 1945. január 3-án jelezte Kristóf Béla polgármesternek néhány váci születésű túlélő – Fischer Lajos, Fischer Mayer, Lefkovics Miksa, Pripaut Deri[?], Pripaut Henrik, Pripaut Manó, Löwenheim Márton, Feldmann Dávid, Reiner György és Weisz Jakab – visszaérkezését, akik a Szent István tér 9. szám alatti házban laktak. Együttal kérte, hogy részükre utaljon ki a város élelmiszert. A város 1,5 kg zsírt, 15 kg lisztet, 10 kg babot és 26 darab kenyérjeget utalt ki a részükre.

1945 UTÁN

1945 után két hitközség működött a városban. Azonban 1956 újabb törést okozott a váci zsidóság életében. Sokan kivándoroltak a világ számtalan országába, elsősorban Palesztinába, Izraelbe, az Egyesült Államokba és Ausztráliába. Kéri Lajos ezt írta 1991-ben: „A hitközség tag nélkül maradt és megszűnt.”

A Káptalan utcában lakó Kellner család 1957-ben „disszidált”, majd Chilében telepedett le. (VVL XV. 34 Fényképek gyűjteménye)

Silberstein Dávid csodarabbi sírja az ortodox temetőben

1996-ban felújított Középvárosi izraelita temető

Sírkövek a neológ temetőben

A Herzfeld család botlókövei a Széchenyi utcában

„Az európai zsidóság teljes jogfosztásának, kirablásának és elpusztításának idomtalan kísérlete nem tartozik azon történetek vagy témák közé, amelyeket kedden el lehet intézni, szerdán félre lehet tenni. Nem évül el. Nem lehet családtörténeti kívánságok szerint utólag átszabni, hogy aztán más, bocsánatosnak tekintett történeti bűnökkel egyetemben el lehessen felejtetni. Az európai zsidóság teljes jogfosztásának, szervezett kirablásának és módszeres elpusztításának kollektív kísérlete több európai nemzedék tudatos szellemi tevékenységének és összehangolt mentális nevelőmunkájának eredménye. Közel sem tekinthető az európai vagy akár a magyar história üzemzavarának. Nincsen, nem is lesz rá se egyházi, se világi abszolúció.

S ha valakinek nincsen személyes felelőssége vele kapcsolatban, az nem jelenti azt, hogy ne lenne maradandó történelmi felelőssége.”

NÁDAS PÉTER

Hátországi napló. Bp. 2011.

A kiállítás megrendezéséhez nyújtott segítségükért
köszönettel tartozunk az alábbi intézményeknek

*We are grateful to the following institutions
for their help in organizing the exhibition*

Centropa • Hadtörténelmi Levéltár • Jad Vasem –
a Holokauszt Áldozatainak és Hőseinek Izraeli
Emlékhatalósága (Yad Vashem – The World Holocaust
Remembrance Center) • Madách Imre Művelődési
Központ, Vác • Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár
(MZSML) • Magyar Nemzeti Levéltár Országos
Levéltára (MNL OL) • Magyar Nemzeti Levéltár
Pest Megyei Levéltára (MNL PML) • Tragor Ignác
Múzeum, Vác (TIM) • Egyesült Államok Holokauszt
Emlékmúzeum (United States Holocaust Memorial
Museum) • Vác Város Levéltára (VVL) • Váci
Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL) • Váci Zsidó
Hitközség, Turai János elnök

és magánszemélyeknek / *and for individuals*

Dr. Bauer Viktor • Dr. Bénik Gyula • † Dr. Cserni
Istvánné • Demmel László • Fleischer Alexandra •
Dr. Gál Judit • Gáspár Richárd • Inotay Réka •
Kengyel Károly • Koltai-Dietrich Gábor •
Kürtös Mátyás • Mikolai Bence • Nyegrán Iván •
Pál Vilmosné • Szabó Andrea • Szabó László •
Szántó-Komáromi Péter Pál • Tábori Kata •
Török Mihályné • Vanderlik Boróka • Dr. Karl
Wingler • Zomborka Márta

